

HETEROGENA ETNIČKA STRUKTURA MAHALA KAO JEDNA OD PODLOGA UTVRĐIVANJU URBANE STRUKTURE GRADA

Sažetak

Opće je prihvaćeno mišljenje u struci i znanosti kako su orijentalni gradovi etnički segregirani. Ovakvo mišljenje vrijedi i za gradove Balkana, nastale ili oblikovane u razdoblju osmanske dominacije na tom prostoru. Od najranijih vremena pa do danas u stambenim zonama orijentalnih gradova, mahalama, odvojeno žive razne etničke ili vjerske zajednice, pa čak i plemenske skupine. Istraživanje prezentirano u ovome radu na primjeru Mostara iz osmanskoga razdoblja ruši tu općeprihvaćenu tezu. Daljnjim istraživanjima to bi bilo dobro provjeriti i na širem prostoru Bosne i Hercegovine. Teza je dokazana demografskim pokazateljima temeljenima na popisnim defterima poreznih obveznika, kao i na ostalim povijesnim izvorima. Jedino je odstupanje mahala Geberana koja je postojala kratko vrijeme u prvoj polovini 16. stoljeća. Rezultati ovoga rada pokazuju da Mostar u osmanskome razdoblju nije bio etnički ili plemenski segregiran, već homogen. To znači da nemuslimansko stanovništvo nije živjelo u izdvojenim, nego u svim mahalama i kroz sva razdoblja.

Ključne riječi: *mahala; grad; etnička struktura; osmansko razdoblje; urbana struktura.*

Uvod

Istraživanje etničke strukture srednjovjekovnih gradova, a u našem slučaju gradova iz osmanskoga razdoblja pod dominantnim utjecajem Orijenta,

BORISLAV PULJIĆ*

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

UDK: 312/314(497.15 Mostar)"14/15"

Primljeno: 7. svibnja 2021.

* dr. sc. Borislav Puljić, doc., Sveučilište u Mostaru, Akademija likovnih umjetnosti, boro.puljic@ecoplan.ba

važno je jer u nekim elementima etnička struktura može utjecati na urbanu strukturu grada, a u konačnici i na njegov urbani oblik. Gradovi Orijenta kao i gradovi iz osmanske dominacije imali su jasno utvrđene zone. Dijelili su se na čaršiju, poslovni centar u kojem se posluje i trguje, i na stambena naselja, mahale, što je praktično značilo na javni i privatni dio grada. U jednom teče život, a u drugom obiteljski mir. Mahale su bile zatvorene društvene zajednice, sociološki heterogene, etnički homogene. Svaka muslimanska mahala imala je džamiju ili mesdžid po kojoj se zvala, groblje za pripadnike te mahale, vjersku školu, mekteb i česmu. Nemuslimanske mahale živjele su kao zatvorena zajednica, vjera se prakticirala unutar obiteljskoga kruga ili u nekoj kući koja nije dominirala svojim oblikom, a groblja su bila izdvojena, izvan grada. Svi ostali oblici života, građenja i ponašanja morali su se prilagoditi islamskim i orijentalnim načelima. Teorijski te su zajednice trebale funkcionirati prema načelu mileta¹, ali njegov organizirani oblik i pravno prakticiranje u BiH nije zabilježeno.

Opće je prihvaćeno mišljenje da su mahale unutar islamske civilizacije snažno etnički i religiozno segregirane² te da u jednoj mahali žive samo pripadnici jedne etničke skupine, pa čak i samo jednoga plemena.³ Iako je na Balkanskom poluotoku ustaljeno mišljenje da su u mahalama živjeli muslimanski stanovnici, a u varošima kršćani,⁴ u dosadašnjoj stručnoj literaturi na prostoru BiH nisu pronađeni tragove postojanja varoši ili isključivo kršćanskih mahala. Iznimka je Sarajevo koje je imalo katoličku mahalalu zvanu Franačka (u narodu se zvala Latinluk) u kojoj su živjeli katolici i dubrovački trgovci te pravoslavnu mahalalu Varoš.⁵

Tijekom istraživanja etničkoga sastava stanovništva najčešće se nije mogla utvrditi razlika između pravoslavnoga i katoličkoga stanovništva. Radi očuvanja egzaktnosti izučavanja koristit će se termin kršćani ne ulazeći u raspravu jesu li to pravoslavci ili katolici. To ne znači da se u nekim slučajevima ne vidi pripadnost katoličkoj ili pravoslavnoj vjeri i hrvatskom i srpskom narodu, ali ovdje to nije evidentirano jer je riječ o iznimkama. Etnička podjela na

¹ Milet – sustav vjerske autonomije priznatim vjerskim skupinama koje su pod zaštitom sultana mogle zadržati svoje vjerske zakone, tradiciju i jezik. Miletima su upravljali vjerski poglavari.

² Usp. Grabar, 1979: 103, 96; Redžić, 1983: 86, 89; Vresk, 2002: 108.

³ Usp. Vresk, 2002: 108; Rogić, 1982: 107.

⁴ Usp. Zlatar, 1988: 66.

⁵ Usp. Mladenović, 1954: 46; Zlatar, 1996: 140.

pravoslavne i katolike jasno je vidljiva tek u osmanskim popisima iz 1851. i 1865.⁶, kao i prvom austrougarskom popisu iz 1879. godine⁷. O ovoj strukturi tijekom 17. i 18. stoljeća, ali opet na razini Bosne i Hercegovine, podatke je dao Nenad Moaćanin u svome radu iz 2013. godine.⁸

Etnički sastav Mostara u 15. stoljeću u prvom popisu Hercegovačkog sandžaka iz 1468./69. nije vidljiv jer nemamo evidentirane pojedinačne porezne obveznike. S obzirom na to da u sljedećem popisu, samo šest godina poslije, imamo isključivo kršćansko stanovništvo, sa sigurnošću se može pretpostaviti da je isto bilo i na popisu iz 1468./69. godine. Tada je u Sami pazaru Mostar (*Koprü Hisar Mostar*) evidentirano 16 obitelji i jedan neoženjen.⁹

Drugi popis iz 1475./77. godine daje poimenični popis svih kuća domaćina kao poreznih obveznika. Tada su u Mostaru zabilježene obitelji čije su starješine: Radoje, sin Vukašina, Radovan, sin Radoja, Ruško, sin Radojin, Vukić, sin Uška, Radoje, sin Uška, Cvetko, sin Vukašina, Ivan, sin Cvetka, Radosav, sin Radina, Vtas, sin Ivke, Radko, sin Stepka, Božidar, sin Radivoja, Ivak, sin Radka, Radko, sin Stepka, Mislav, sin Vlaha, Vuk, sin Pribila, Dragić, sin Radina, Radič, sin Radotine, Nenad, sin Dubrvca, Radojko, sin Godca, Pavao, sin Radovana i Radat, sin Dobrivoa. Ukupno 21 obitelj i jedan neoženjen.¹⁰

Prema popisnom defteru iz 1499./1500. Mostar ima 42 kršćanske i devet (ili četiri) muslimanske obitelji.¹¹

Prema popisu poreznih obveznika iz 1519./20. u gradu živi 85 kršćanskih obitelji i osam muslimanskih sa 11 neoženjenih.

U 16. stoljeću situacija se mijenja. Na početku raste broj muslimanskoga stanovništva pa ih je na polovini stoljeća podjednako kao i kršćana, a na kraju stoljeća islamsko je stanovništvo dominantno. Tada u prvoj polovini stoljeća Mostar ima tri mahale: mahalü Časne džamije, Kul Abdela i Geberanu.

Prema popisu poreznih obveznika iz 1528./30. kršćansko stanovništvo ima mahalü *Geberanu*¹² u kojoj živi 85 kršćanskih i 15 muslimanskih obitelji prvog naraštaja konvertita, kao i 11 neoženjenih, dok su ostale dvije mahale muslimanske. Kućne starješine Geberane su knez mahale Marko, bazar baša

⁶ Usp. Pejanović, 1955: 8-40.

⁷ Usp. Hadžibegović, 1991: 31.

⁸ Usp. Moaćanin, 2013.

⁹ Usp. Aličić, 2008: 57.

¹⁰ Usp. Aličić, 1985: 201.

¹¹ Različiti podatci u Čar-Drnde, 2014: 152, 190, koja navodi samo četiri muslimanske obitelji.

¹² Geber – nemusliman, Čar-Drnda, 2014: 70.

Radoj s pet odraslih sinova nastanjenih u istoj mahali, zlatar Ivan, trgovac Nikola Čelopčija, pet obitelji udovice Marije, udovice Miloša, Brkuša, udovica Radkrata, Dragija, udovica Vukosava i Radorija, udovica Juraja, zimija Radiluš, Radič, Radoj, sin Pavkov, Ivan, sin Pavlov, Cvitko Jelenić, Musa, baština Miloša u posjedu udovice Marije, Vuk, sin Prelojin, Radoj, sin Radosavov, Radoj, sin Vukašinov, Radič, sin Radajinov, Stipan, sin Cvitkov, Mihail, sin Cvitkov, Radonja, sin Cvitkov, Dejan, sin Ivanov, Vukić, sin Ratkov, baština Vukasa u posjedu udovice Dragije, Radoj, sin Ratkov, baština Ivana, sina Radkova, u posjedu stanovnika sela, baština Lug u posjedu stanovnika mahale, Vukić, sin Ratkov, Filip, sin Ratkov, Ivan sin Rujinkov, Radonja, sin Vukmirov, Radoj, sin Ivanov, Radoj, sin Radinov, Pavko, sin Ostojin, baština Brajana u posjedu Omera Mustafinog, baština Juraja u posjedu sina Dragića, Ivaš, sin Vukmirov, Božinko, sin Radinov, Radosav, sin Vukov, Radko, sin Ivanov, Radič, sin Vijasov, Radonja, sin Radinov, Vladisav, sin Krasojin, baština Radbrata u posjedu udovice Biluše, Božidar, sin Bradofčin, Vasil, sin Božidarov, Tvrtko, sin Radkov, baština Vukića u posjedu Radovana, Mihail, sin Vukmirov, Radonja, sin Vukmirov, baština Juraja s dijelom vinograda u posjedu udovice Radonjine, Ivan, sin Radonjin, Stipan, sin Radonjin, Đurko, sin Radonjin, Radun iz Popova, Stipan, sin Mihalov, Vrabac, sin Stipanov, Luka, sin Stipanov, Luka, sin Stipanov, Petar, sin Stipanov, Ivan, sin Radojin, Petar, sin Radojin, Paval, sin Radojin, Miho, sin Radojin, Ivan, sin Vladkov, Radoje, sin Bogdanov, Miloje, sin Božidarov, Vladuša, sin Milojin, Radovan, sin Radojinov, Vuk, sin Radojinov, Miladin, sin Vilašinov, Leotar, sin Miladinov, Martin, sin Milojev, Živko, sin Vukićev, Stipan, sin Vukićev, Ivan, sin Vladisavov, Nikola, sin Barbirov, Nikola Čelić, Timur, sin Ivanov, Damjan, sin Filipov, Vučko, sin Ivanov, Husejn, sin Radosavov, Hasan, sin Milosavov, Mustafa, sin Radojin, Ahmed, sin Franojin, Mehmed, sin Pavkov, Hasan, sin Radonjin, Pervane, sin Božidarov, Paval, sin Brankov, Hasan, sin Radojin, Mustafa, sin Ivkov, Jusuf, sin Radosavov, Hasan, sin Đurđev, Mustafa, sin Radosavov, Husejn, sin Ivanov, Hasan, sin Radojin.¹³

¹³ Usp. Čar-Drnda, 2014: 70, 159-160.

Tablica 1. Etnički sastav Mostara od polovine 15. stoljeća do 1585. godine po popisnim defterima¹⁴

Razdoblje	Godina	Kršćani		Muslimani		Ukupno		Napomena
		domova	neož.	domova	neož.	domova	neož.	
15. stoljeće	1468./69.	16	1			16	1	<i>Aličić, 2008: 57.</i>
	1475. – 1477.	20	1			20	1	<i>Aličić, 1985: 201.</i>
	1499./1500. ¹⁵	42		9		51	3 (?)	<i>Čar-Drnda (str. 190.), drugi izvori kažu samo 4 muslimanske obitelji</i>
16. stoljeće	1519./20. ¹⁶	85	-	8	11	93	11	<i>Čar-Drnda (str. 156.) bilježi da su bila ukupno 23 domaćinstva i 11 neoženjenih, a na str. 190. bilježi podatke iz ove tablice</i>
	1528. – 1530. ¹⁷	86 (85)	10	62 (70)	35 (42)	148	45	<i>mahale Gaberana, Časne džamije i Kul Abdela¹⁸</i>
	1585. ¹⁹	11	-	514	-	525		<i>17 mahala,²⁰ za više od 100 obitelji utvrđeno da su prvi naraštaj konvertita</i>

Između 1585. i 1851. nisu poznati izvori popisa, samo pojedinačna imena u izvorima ili parcijalne procjene. Tek 1879. godine znamo egzaktn podatak (vidi ispod).

¹⁴ Nepodudarnost brojeva potječe iz neujednačenosti brojeva u objavljenim izvorima. Čar-Drnda, 2008.

¹⁵ Čar-Drnda, 2008: 155 (izvor BOA TD, 697 i OIS TD, 697).

¹⁶ Čar-Drnda, 2008: 157 (izvor OIS, 95) u knjizi iz 2014. Čar-Drnda spominje drugi podatak: 23 obitelji i 11 neoženjenih.

¹⁷ Čar-Drnda, 2008: 157 (izvor BOA TD, 22997, kopije su u OIS-u, 255, 256).

¹⁸ Čar-Drnda, 2008: 171. U kršćanskoj mahali Gaberana stanovalo je 86 kršćanskih obitelji i 10 neoženjenih (na drugom mjestu u radu 11) i osam muslimanskih obitelji. Evidentirane su ukupno još dvije mahale. Mahala Časne džamije s 41 muslimanskom obitelji i 25 neoženjenih te mahala Kul Abdela s 21 muslimanskom obitelji i 12 neoženjenih.

¹⁹ Čar-Drnda, 2008: 160 (izvor BOA TD, No8 483, kopija OIS, br. 227 i zbirka ANUBiH, 45).

²⁰ Čar-Drnda, 2008: 174-176. Evidentirana je i romska mahala Hajana. Za više od 100 starješina domova u 16 mahala vidi se da su konvertiti tek prešli na islam. To je vidljivo jer je ime oca napisano Abdulah, što znači božji miljenik, a tako je popisivač označavao konvertite.

19. st.	1879.	pravoslavni	katolici	muslimani		
		3.026	1.366	6.421	10.848	30 mahala – 6421 musliman, 3.026 pravoslavaca, 1.366 katolika i 35 židova

Osim podataka iz deftera prisutnost kršćana u 15. i 16. stoljeću u Mostaru zabilježena je u ostalim pisanim izvorima kao, primjerice, iz 1487. i 1575. godine, a i poslije.²¹ U tablicama 4 i 5 evidentirani su ovi, ali i ostali kršćani kao i mahale u kojima su živjeli tijekom 15. i 16. stoljeća, a iz drugih izvora i objavljenih dokumenata.

Iako njihov broj znatno varira, nemuslimani u gradu žive i tijekom 17. i 18. stoljeća, a potkraj 19. stoljeća čine znatan dio stanovništva (40,6 %), što je zabilježio prvi austrougarski popis 1879. godine.²²

U tablicama 6 i 7 pobrojani su kršćanski stanovnici iz 17., 18. i 19. stoljeća, evidentirani u dokumentima, a ponajviše u nekoliko poznatih zapisnika (sidžila) mostarskoga kadije. S obzirom na to da znamo kako šerijatski sud o čijim zapisnicima govorimo nije bio sud za kršćane, a sačuvalo se samo nekoliko tih sidžila, može se pretpostaviti da je broj kršćana bio mnogo veći od onog koji je zabilježen. U razdoblju između 1828. i 1842. godine samo u zapisniku mostarskoga kadije zabilježeno je 78 kršćanskih imena,²³ među njima je i knez Franjo iz Prijeka (Priječka čaršija ili Podhum).²⁴ U razdoblju od 1765. do 1769. godine u sidžilu je zabilježeno 146 kršćanskih obitelji.²⁵ U maticama mostarske župe između 1748. i 1843. godine zabilježeno je postojanje 311 katoličkih obitelji.²⁶

Uoči kraja osmanske vladavine vlasti su obavile dva popisa: 1851. i 1856. godine. Iz do sada objavljenih rezultata nije bilo moguće dobiti podatke za

²¹ Ćorović, 1933: 16 (citira: „Spomenik C. K. Akademije LXVII, 1930., 114), navodi imena mostarskih kršćana, Radonja, Radovan sin Ivica i Nikola Radosav); Kreševljaković, 1951: 240 (citira: O. dr. fra D. Mandić, 1934., *Hercegovački spomenici franjevačkog reda turskog doba 1463. – 1699.*), sv. I., Mostar 36).

²² Usp. Hadžibegović, 1991: 31.

²³ Usp. Hasandedić, 2015: 157-70.

²⁴ Usp. Hasandedić, 2015: 61.

²⁵ Usp. Hasandedić, 2014: 215-235.

²⁶ Usp. Petrović, 1937: 120-126.

analizu jer su se oni odnosili na ukupno stanovništvo i strukturu po sandžacima i kadilucima, koji su šire prostorne jedinice od grada (kasabe ili šehera), što je naša tema.

Kao najrelevantniji podatak o broju stanovnika Mostara i njegovu etničkome sastavu u 19. stoljeću može se uzeti prvi statistički popis koji je izradila Austro-Ugarska Monarhija 1879. godine. Nastao je samo godinu dana nakon okupacije i izvorna je informacija o stanju u zatečenu gradu jer za godinu dana nisu mogle nastati promjene bitno drukčije od posljednje godine osmanske uprave. Prema tom popisu Mostar je 1879. godine imao 10.848 stanovnika (6.421 muslimana ili 59,1 %, 3.026 pravoslavaca ili 27,9 %, 1.366 katolika ili 12,5 % i 35 židova ili 0,3 %).²⁷ Vjerojatno je da su mostarske mahale imale takav etnički sastav u cijelom 19. stoljeću, a još vjerojatnije u njegovoj drugoj polovini.

Tablica 2. Kršćani u mostarskim mahalama u 15. stoljeću²⁸

Razdoblje	Mahala	Godina	Ime	Izvor
15. stoljeće		1487.	<i>Milenko Borovčić i Radovan Vukić</i>	<i>Hrabak, 1995: 128.</i>
			<i>Vuk Radovanović</i>	<i>Hrabak, 1995: 130.</i>

²⁷ Hadžibegović, 1991: 66-74 i 31.

²⁸ U tekstu su navedena imena iz popisnih deftera, u ovoj i sljedećim tablicama iz ostale literature.

Tablica 3. Kršćani u mostarskim mahalama u 16. stoljeću

Razdoblje	Mahala	Godina	Ime	Izvor
16. stoljeće	nepoznata mahala	1575.	<i>Radonja, Radovan sin Ivica i Nikola Radosavov</i>	<i>Petrović, 1937: 120. Ćorović, 1933: 16 (na temelju Mandić, str. 17)</i>
		1575.	<i>Stjepan i Nikola Mostaranin</i>	<i>Hrabak, 1995: 133.</i>
	Zahum	1528. – 1530.	<i>Blaž sin Radonjin, Livajić sin Stanin, redovnik (kešiš) Juraj, redovnik Antun i redovnik Kraiško uživaju crkveni posjed uz crkvu u Zahumu i plaćaju desetinu</i>	<i>Čar-Drnda, 2014: 70-71.</i>
	grad	1529.	<i>braća Marin i Vlahuša Milivojević</i>	<i>Hrabak, 1995: 131-132.</i>
		1532.	<i>Antun Đureković</i>	<i>Hrabak, 1995: 132.</i>
		1532. – 1545.	<i>Vlaho Milivojević Božidarević</i>	<i>Hrabak, 1995: 130.</i>
		1550.	<i>Petar Pavlović</i>	<i>Hrabak, 1995: 132.</i>
		1561.	<i>Vlaho Mihov</i>	<i>Hrabak, 1995: 132.</i>
		1502. – 1508.	<i>u Dubrovniku tri mostarska mladića uče kovački i zlatarski zanat</i>	<i>Hrabak, 1995: 129.</i>
		1510./1539.	<i>Mihajlo terzija iz Mostara</i>	<i>Hrabak, 1995: 132.</i>
		1512.	<i>Bernard Ključić, Pavle Vuković, Vlatko Radonjić</i>	<i>Hrabak, 1995: 128.</i>
		1520.	<i>Bartol Radojević, Nadolin Lilović, Ivan Kožušina</i>	<i>Hrabak, 1995: 130.</i>
			<i>Radonja Mumalović, Radin Radojević</i>	<i>Hrabak, 1995: 130.</i>
		1522.	<i>Ivan Miloradović zvani Dević</i>	<i>Hrabak, 1995: 130.</i>
		1525.	<i>Marin Milivojević</i>	<i>Hrabak, 1995: 131.</i>
	mahala Geberana	1528. – 1530.	<i>zlatar Ivan, Nikola izrađivač noževa i sablji (pisano hrvatskim jezikom, što govori o domaćem podrijetlu popisivača)</i>	<i>Čar-Drnda, 2014: 222, citira Istanbul BOA, MAD, No. 22 997,256.</i>
	grad	sredina stoljeća	<i>Dimitrije Vukčić*, Vukoslav Šimunović**</i>	<i>*Hrabak, 1995: 129. **Hrabak, 1995: 134.</i>
		1594.	<i>Dinko Fečanda, Božo Nalješković</i>	<i>Čar-Drnda, 2014: 252.</i>

Tablica 4. Kršćani u mostarskim mahalama u 17. stoljeću

Razdoblje	Mahala	Godina	Ime	Izvor
17. stoljeće	Ali-hodžina (Hadži- Alijina)	1633.	Petar, sin Mihajlov, Miloš, sin Tomin*, Cvitko, sin Andrijin i ponovno Petar, sin Mihajlov**	*Mujić, 1987: 265. **Mujić, 1987: 26.
	Baba Beširova	1633.	Grgur, sin Matin, brat Ivanov*, Ivan, sin Petrov**, Ante, sin Jurjev i zet mu Miloš, sin Antin***, Grgur sin Matijin, čurčija Stipan sin Radosavov, sin Ran- kov samardžija****	*Mujić, 1987: 189, 235. **Mujić, 1987: 226. ***Mujić, 1987: 234. ****Kreševljaković, 1951: 242, AHM, S. m. k. 1935. – 1783.: 3b
		1685.	Ristan, sin Milošev, Sivan, sin Laušev	AHM, S. m. k., 1635. – 1783: 26a.
	Derviš-paše Baježidagića	1632.	zimija Mileta	Mujić, 1987: 23
		1635.	Stojan	AHM, S. m. k., 1635. – 1783: 46a.
	hadži- Balijina	1633.	Čurčija Mihajla, sin Radoja, Stipan terzija, sin Radosava*, demiržija Mili- sav**	*Mujić, 1987: 234. ** Mujić, 1987: 261.
		1684.	Ivan, sin Matin, žena mu Anđelija i sin Ivan, zlatar Milutin, zlatar Radiša, ne- poznati redovnik, Radan, sin Đurin koji ima dućan u čaršiji	*AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: 27b; (prisutnost redovnika u ovoj mahali govori o vjerojatnoj postojanosti i neke cr- kvene zajednice) ** AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: 28b.
		1685.	Anđelija, kći Miloševa, sin joj Ivan, sin Ivanov sina Damjanova	AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: 32b.
		1685.	Ivan i žena mu Anđelija i sin Ivan, Ra- dak sin Đurin, Radša, Ivan	Kreševljaković, 1951: 234.
	hadži-Memije Cernice	1633.	zimija Nikola	Mujić, 1987: 73.

17. stoljeće	Ibahim-age Šarića	1633.	Bartol, sin Nikolin*, zimija Nikola, sin Lukin**	*Mujić, 1987: 265. **Mujić, 1987: 65.
	Kamber-agina	1684.	Jovan, sin Milidragov, Četko	AHM, S. m. k., 1635. – 1783.
		1685.	Cvitko	Kreševljaković, 1951: 234.
	Nezir-agina	1632.	zimija Vujica, sin Radoja	Mujić, 1987: 56.
		1685.	Vuk sin Ivanov, braća Blaž, Petar i Nikola iz Blatnice	Kreševljaković, 1951: 234.
	Sevri-hadži Hasanova	1670.	Petar, sin Lukin, Križan, sin Vidojev	AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: 3b.
		1685.	Milutin	Kreševljaković, 1951: 234.
	Hadži Alibega Lafe	1630.	Nikola sin Lukin, Bartol sin Nikolin, Petar sin Mihajlov, Cvitko sin Andrijin	Kreševljaković, 1951: 242.
		1669./70.	Križan sin Vidov, Petar Lukin	Kreševljaković, 1951: 242.
	nepoznata mahala	1625.	don Petar Alegreti, svećenik Trebinjske biskupije	Petrović, 1937: 122.
		1629.	osam katoličkih obitelji, a 2.000 muslimanskih	Branković, 2009: 25 (prema izvješću biskupa fra Dominika Andrijaševića)
		1632.	kujundžija Ivan i ćurčija Mileta	Mujić, 1987: 39.
		1633.	zimija Ivan, sin Ilijin*, Petar, sin Nikolin**, Matijaš, Mara i djeca umrlog zimije Milete, zimija Mihajlo, sin Vukmanov***, Bogdan, sin Mijačića****, Ante sin Matijašev*****	*Mujić, 1987: 23. **Mujić, 1987: 255. ***Mujić, 1987: 65. ****Mujić, 1987: 69. *****Mujić, 1987: 238.
		1668.	45 katoličkih obitelji po popisu biskupa Lišnjića	Petrović, 1937: 124 (na temelju popisa biskupa Lišnjića)
		1670.	u gradu (Casteli di Narenta) živi 45 obitelji župnik fra Luka Vuknić*, Mate Šoić, Jure Vidović, Petar Dedo, Šimun Puškar, Mijo Fancom**	*Petrović, 1937: 123. **Petrović, 1937: 3/8

17. stoljeće	1684.	don Ante Rebić	<i>Petrović, 1937: 123 (na temelju Petrović, 1937: 3/8 popisa biskupa Lišnjića)</i>
	1670.	<i>Barbara, žena umrlog Jure Grka</i>	<i>AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: 10a.</i>
	1695.	<i>u Mostaru živi 2.000 kršćana, * Ivan Smolčić i Mijo Zubac**</i>	<i>*Stanojević, 1970/71: 394-395. **Stanojević, 1962: 103.</i>
	1650.	<i>Petar i Mate Šoić, trgovci*, Mato i Ivan Šoić, očevi Petra i Mate i neki Mirilovići**</i>	<i>*Petrović, 1937: 3/8 (na temelju izvjesta biskupa Lišnjića) **Petrojević, 1970/71: 29.</i>

Tablica 5. Kršćani u mostarskim mahalama u 18. stoljeću

Razdoblje	Mahala	Godina	Ime	Izvor
18. stoljeće	<i>Ahmeda Kotle (Kotlevi)</i>	1767.	<i>Anica, kći Petrova, Mićo i Gavriilo, sin Đurin</i>	<i>AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 58.; Hasandedić, 2014: 59.</i>
	<i>Brankovac</i>	1768.	<i>Sofija, kći Đurina</i>	<i>Hasandedić, 2014: 131.</i>
	<i>Čejvan Begova</i>	1768.	<i>Ilija pekar, Simo pekar, Miho, sin Ivanov</i>	<i>Hasandedić, 2014: 132.</i>
	<i>Fadime kadun mahala</i>	1768.	<i>Vuka Harvuz</i>	<i>Hasandedić, 2014: 133.</i>
	<i>hadži-Balina</i>	1766.	<i>Ilija, sin Stevanov, Despa, kći Stojanova, Lazar, sin Ilijin</i>	<i>AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 15; Hasandedić, 2014: 25.</i>
	<i>hadži-Memije Cernice</i>	1766.	<i>Ivan, sin Matkov</i>	<i>AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153.; Hasandedić, 2014: 129.</i>
		1768.	<i>Stipan, sin Đurin*, Ristan, sin Mihajlov**</i>	<i>*Hasandedić, 2014: 131. **AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 155.</i>
		<i>oko 1790.</i>	<i>Jovan Tuta</i>	<i>AHM, AT sig. OZ-DK 3/130.</i>

18. stoljeće	Hafiz-hodžina	1766.	Damjan, sin Petrov, Ilija, sin Ivanov, Jova, kći Mihajlova, Ristan	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153; Hasandedić, 2014: 129.
	Husein-hodžina	1763.	Paleksija, kći Nikole Sandžaka, Leadžak Simo, sin Nikolin, Jovan, muž Paleksijin	AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: list br. 42/b.; Hasandedić, 2014: 130.
		1768.	Petar, sin Petrov, Vuk, sin Mihajlov, Mihajlo, sin Cvjetkov, Mihajlo, sin Petrov, Stana, kći Vukina, Jovan, sin Petrov	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153.
	Ibrahim-age Šarića	1767.	Maksin, sin Ilijin, Fima, kći Nikolina	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 154; Hasandedić, 2014: 130.
	Ilići mahala	1766.	Lucija, kći Stipanova	Hasandedić, 2014: 129.
	Kamber-agina	1763.	Nikola, sin Mihajlov, Jovana, Galića, Dostinja Sadžak, kći Nikolina, Simo, sin Nikolin, Vuksin, sin Stjepanov	AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: 44/a.
		1767.	Pola, kći Mihajlova, Milutin, sin Vojin, Mihajlo, sin Boškov*, Tomo, sin Mihajlov, Nikola, sin Mihin, Gavriilo, sin Petrov**	*AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153; Hasandedić, 2014: 129. **AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 154; Hasandedić, 2014: 130.
	Karađoz-begova	1767.	Stana, kći Ilijina	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 154; Hasandedić, 2014: 131.
	Kjose Jahija-hodžina Ćose hodžina	1763.	Mićan, sin Milutinov, Mileta Gale, sin Lazarov, Jovanka	AHM, S. m. k., 1635. – 1783.: list br. 40/b.
		1767.	Jovan, sin Nikolin	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 154; Hasandedić, 2014: 131.
mahala Rodoč	1766.	Ivan sin Muhatov, Manda, kći Antonova, Josip, sin Stipanov, Ilija, sin Ivanov	Petrović, 1937: 123 (na temelju popisa biskupa Lišnjića)	

18. stoljeće	mahala hadži Lafe	1766.	Kata, kći Ivanova	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153; Hasandedić, 2014: 129.
		1768.	Perica, kći Antonova	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 155; Hasandedić, 2014: 131.
	Memi-hodžina	1767.	Sava, sin Muhatov, Mihajlo, sin Boškovi, Stipan, sin Vojinovi	AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153; Hasandedić, 2014: 129.
	nepoznate mahale ili cijeli grad	1708.	Luka	Peledija, 1989: 142.
		1714.	fra Ivan Šoić	Petrović, 1937: 123 (na temelju popisa biskupa Lašnjića)
		1718.	fra Grgo Živanović	Petrović, 1937: 123 (na temelju popisa biskupa Lašnjića)
		1735.	Mate Kunić*, 50 kršćanskih kuća**	*Nuić, 1994: 60 (na temelju Blaškovićeve dnevnika iz 1735.) **Nuić, 1994: 61 (na temelju Blaškovićeve dnevnika iz 1735.)
		1742.	138 obitelji s 1.215 duša po popisu biskupa Dragičevića	Petrović, 1937: 124 (na temelju popisa biskupa Dragičevića i za sela i za grad Mostar)
		1743.	19 obitelji ili 86 katolika	Branković, 2009: 26 (na temelju djela Luke Đakovića, Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH, ANU BiH, Građa, Sarajevo, 1979., na osnovi izvještaja biskupa Pavla Dragičevića iz 1743. godine)
		1747.	fra Grgo Mandić	Petrović, 1937: 123 (na temelju izvještaja biskupa Lašnjića)
1748.	860 katolika	Petrović, 1973: 124 (vjerojatno je ovo broj i za seosku i za gradsku župu Mostar)		

18. stoljeće	nepoznate mahale ili cijeli grad	1752.	1.071 katolik	Petrović, 1937: 4/8; Branković, 2009: 26 (prema izvješću biskupa Dragičevića; dr. Muhamed Hadžikić, 1976.). Neki rezultati i ispitivanja etničkih kretanja u Bosni u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća, Prilozi instituta za istoriju, Sarajevo. Broj se vjerojatno odnosi i na gradski i seoski dio župe Mostar.
		1755.	fra Filip Olovčić	Petrović, 1937: 123.
		1761. 1762.	1.535 katolika* 170 kuća ili 1.535 katolika u cijeloj župi**	*Branković, 2009: 26 (na temelju djela Luke Đakovića, Prilozi za demografsku i onomastičku građu BiH, ANU BiH, Građa, Sarajevo, 1979., na temelju izvještaja biskupa Pavla Dragičevića iz 1761. godine **Branković, 2009: 26, na temelju djela Franje Marića, Hrvati-katolici u BiH između 1463. i 1995. godine, prema crkvenim dokumentima, Zagreb 1998: 75, a na temelju izvješća biskupa Dragičevića 1762.
		1765.	Tadija*, Glibo, Četko i Mihajlo**	*Hasandedić, 2014: 133 **AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 46, Hasandedić, 2014: 50.
		1767.	kršćanka Radušić*, Boško zimija, Petar Škorić, Ilija Krešić, Tadija**, Ivan, sin Muhatov, Manda, kći Antonova, Josip, sin Stjepanov, Ilija, sin Ivanov***, Todor, sin Janošev, Đuro, Stipanija, kći Andrijina, Tomo, Jovan, sin Kolinov, Jovan sin Perin	*AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: list br. 1. **AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 89. ***AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153. ****AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 93.

18. stoljeće	nepoznate mahale ili cijeli grad	1768.	kneževi Jovan, Anto i Nikola*, Simo ekmedžija, Đuro papudžija,** Jovan, sin Boškov, Đuro Opuha, Anđelija, kći Ristanova***	*AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 149 (kneževi su vjerojatno starješine zajednica koje u to doba postoje u Mostaru) **AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153. ***AHM, S. m. k., 1765. – 1768.: 153.
		1768.	18 katoličkih obitelji sa 73 osobe po popisu biskupa Bogdanovića, kao i oko 400 pravoslavnih duša	Petrović, 1937: 4/8.
		1768.	1.072 katolika	Petrović, 1937: 4/8 (prema izvješću biskupa Bogdanovića iz 1769.)
		1776.	1.654 katolika	Petrović, 1937: 4/8.
		1776.	fra Ante Dežić	Petrović, 1937: 4/8.
		1779.	1.698 katolika	Petrović, 1937: 4/8.

Tablica 6. Kršćani u mostarskim mahalama u 19. stoljeću

Razdoblje	Mahala	Godina	Ime	Izvor
19. stoljeće	Ahmeda Kotle (Kotlevi)	1854.	Petar i Jovan Aleksić, Vukan Kukur, Vukan Šola, Risto Doder, Miho Radović, Sava Bilić	AHM, AT, sig. OZ-DK 6/262.
	Fatime Kudun	1840.	pekar Krsto i Rašo	AHM, AT, sig. OZ-DK 2/91.
		1849.	Krsto Bileta, sin Pavin i Leko	AHM, AT, sig. OZ-DK 2/98.
		1859.	Miho Radović, sin Četkov	AHM, AT, sig. OZ-DK 4/170.
	hadži-Memije Cernice	1829.	Tripko sin Mandavića	Hasandedić, 2015: 81.
		1854.	Petar i Risto Tuta	AHM, AT, sig. OZ-DK 5/248.
		1861.	12 kršćanskih obitelji	AHM, AT, sig. OZ-DK 6/287.
		1863.	Vukadin Kujkur	AHM, AT, sig. OZ-DK 7/347.
		1865.	ponovno Risto Tuta	AHM, AT, sig. OZ-DK 2/89.
	1872.	14 kršćanskih obitelji	AHM, AT, sig. OZ-DK 3/113.	

19. stoljeće	Ibrahim-age Šarića	1834.	<i>Boško, sin Petrov, žena mu Manda i majka Rosa</i>	<i>AHM, AT, sig. OZ-DK 3/123.</i>
		1834.	<i>Todor Sprema</i>	<i>Hasandedić, 2015: 62.</i>
	Mehmed-ćehajia (kethoda)	1834.	<i>Luka Tošić, Spasoje, Tripko Đurić</i>	<i>Hasandedić, 2015: 64.</i>
		1863.	<i>Jovan Pamučina, sin Perin, Miho Vregomil, sin Stipanov</i>	<i>AHM, AT, sig. OZ-DK 2/90.</i>
	Roznamedžijina	1834.	<i>Aleksa Maksimović, Ilija Markić, Andrija Lacmanin, Stipan Dubrovčanin, Marija Birka</i>	<i>Hasandedić, 2015: 64.</i>
		1872.	<i>Luka Miličević, sin Križanov, Petar Miličević, Ivan Zelenika</i>	<i>AHM, AT, sig. OZ-DK 3/131.</i>
	Zahum	1830.	<i>Frano Džebić</i>	<i>Hasandedić, 2015: 17.</i>
	Sinan-pašina mahala	1828.	<i>Crni Ilija Mitrović</i>	<i>Hasandedić, 2015: 60.</i>
	Čurči- Ahmedova (Bjelušine)	1828.	<i>Todor Kovačević</i>	<i>Hasandedić, 2015: 61.</i>
	Memi-hodžina mahala	1834.	<i>Vasil Kristan*, Jetton Todorović**</i>	<i>*Hasandedić, 2015: 62. **Hasandedić, 2015: 61.</i>
Hafiz hodžina mahala	1834.	<i>Petar Zubac, Miloš Spremo, Tomo Zurovac, Stevan Tomović, Stojen Boko, Ristan Sahin, Ristan Odavić, Đuro Srna, Milosav Odavić, Četko Samardži, Lazar Lelek, Ristan Polavesta, Tripko Doder, Lazar Srna, Mičo Bjelobrck, Ilija Antelj</i>	<i>Hasandedić, 2015: 63.</i>	
Ćose-hodžina mahala	1834.	<i>Sava Zotović, Jovan Kovačević, Kosta Krstić, Todor Kašiković, Ristan Zeko, Aćim Gvozdenić, Ristan Gašić, Nikola Stahoje, Lazar Grana, Stipan Jakšić, Stojen Bolozda, Nikola Vukosav, Vukan Vice, Spaso Herbez, Stanko Herbez, Jovan Jakšić, Andrija Ćorić</i>	<i>Hasandedić, 2015: 63-64.</i>	

Husein hodžina mahala	1834.	Luka Miletić, Lazar Tomić, Đuro Urica, Boško Milenković, Ristan Danić, Lazar Kasep, Ristan Vulić, Luka Kujumdžija, Marko Birka, Panto Račić, Ivan Orać, Boško Barišić, Ivan, Šimun Barišić, Josip Matić	Hasandedić, 2015: 64.
nepoznate mahale	1805.	pekar Simo	AHM, AT, sig. OZ-DK 6/271.
	1810.	ekmedžija Tomo, sin Petrov, pekar Krsto, pekar Nikola, pekar Savo	AHM, AT, sig. OZ-DK 3/105.
	1807.	Đuro Ostojič, Jovan Zubac	AHM, AT, sig. OZ-DK 3/104.
	1812.	Toman, mejhandžija	AHM, AT, sig. OZ-DK 2/100
	1813.	2.826 katolika	Petrović, 1937: 418 (ovaj se broj vjerojatno odnosi i na seoski i na gradski dio župe)
	1813.	2.826 katolika	Petrović, 1937: 418.
	1828.	65 kuća i 288 katolika	Petrović, 1937: 125.
	1830.	drži dućan na Kujundžiluku Stipan Čolić	Hasandedić, 2015: 31.
	1833.	83 kuće i 429 katolika	Petrović, 1937: 125.
	1836.	Fima kršćanka, Jovan Tuta	AHM, AT, sig. OZ-DK 2/93.
	1839.	100 kuća i 539 katolika	Petrović, 1937: 125.
	1844.	124 kuće i 561 katolik	Petrović, 1937: 125.
	1844.	ponovno Jovan Tuta	AHM, AT, sig. OZ-DK 2/96.
	1848.	Đuro Aničić, Miloš Kurtović, Jovan Gatalo, Matiša Matković	AHM, AT, sig. OZ-DK 3/106.
	1849.	ponovno Đuro Aničić, Jovo Tuta, Jovan Gatalo i Miloš Kurtović, Risto Iveza, Jovan Popagan	AHM, AT, sig. OZ-DK 5/249.
	1852.	Spasoje, sin Petrov	AHM, AT, sig. OZ-DK 1/47.
1853.	Risto i Petar Tuta*, ponovno Risto Tuta**, Krsto pekar, Petar Zuban, Petar Gačina***	*AHM, AT, sig. OZ-DK 2/94 i OZ-DK 2/99. **AHM, AT, sig. OZ-DK 2/97. ***AHM, AT, sig. OZ-DK 2/92.	
1872.	Todor Dursan	AHM, AT, sig. OZ-DK 3/101.	

Egzaktan etnički sastav mostarskih mahala s kraja 16. i u prvoj polovini 19. stoljeća teško je utvrditi zbog oskudnih izvora i još oskudnijega fonda njihovih prijevoda i objavljenih dokumenata. Grke i Jermene u Mostaru zabilježio je Francuz Pouillet 1658. godine²⁹ Grke i Jermene kao pridošle trgovce na nekoliko mjesta bilježi Sidžil mostarskoga kadije iz 1633. godine. Njih su te godine tužili mostarski trgovci jer trguju izvan čaršije i ne sjede, već stoje pred kupcima.³⁰ Romi su u Mostaru imali svoju mahalalu koja nije locirana, ali su osim u njoj zabilježeni i u ostalim mahalama³¹ (sl. 43).

Najznačajniji dokaz postojanja katoličke i pravoslavne zajednice njihova su groblja. Potkraj 19. stoljeća postojali su tragovi pravoslavnoga groblja na Carini, na mjestu današnjega kolodvora.³² Danas postoje pravoslavna groblja na Pašinovcu iz 17. i 18. stoljeća³³, Bjelušinama³⁴ te iza stare pravoslavne crkve.³⁵ Katolička groblja postoje u Vukodolu, na Smrčenjacima i Šoinovcu, na kojima se pokapanja počinju pratiti od 1849. godine,³⁶ te na lokaciji sjevernoga logora gdje su se vjerojatno pokapali stanovnici mahale Zalik.³⁷ Katoličkom groblju na Bjelušinama i onom u Cerničkom polju s vremenom se izgubio trag.³⁸

Prema lokacijama groblja očito je da su postojale jake kršćanske zajednice u mahali Bjelušine, no na njezinoj periferiji postoji *mesdžid kao i imam*³⁹ koji, iako na marginalnom položaju, svjedoči i o islamskim stanovnicima koji ondje žive.⁴⁰ Od pedesetih godina 19. stoljeća u toj se mahali naglo povećava broj srpskoga stanovništva. Znatniji broj kršćana zabilježen je u mahalama Lipeta (Zalik), Cim, Iličić i Rodoč, ali su one na periferiji grada i nisu unutar uređene urbane zone.

²⁹ Usp. Jelavić, 1906: 47-53, „Doživljaj Francuza Pouilleta na putu kroz Dubrovnik i Bosnu“, *Glasnik zemaljskog muzeja*, Sarajevo.

³⁰ Usp. Mujić, 1987: 118.

³¹ Cigani imaju svoju mahalalu, ali ipak ih ima i po drugim mahalama, kao, primjerice, u Cernici, Oručevića mahali i dr. Usp. Hasandedić, 2015: 22,79.

³² Usp. Miletić, 2005: 293-294 i 277 (citira: Vuletić-Vukasović, 1890: 86-87).

³³ Usp. Stanić, 1983: 153-197.

³⁴ Usp. Stanić, 1981: 171-194.

³⁵ Usp. Stanić, 2001: 313-342.

³⁶ Usp. Miletić, 2000/2001: 111.

³⁷ Usp. Miletić, 2000/2001: 111.

³⁸ Usp. Stanić, 2001: 318, AKOM, geodetska karta iz 1914. godine; Michel, 2006: 67.

³⁹ Usp. Mujić, 1987: 104.

⁴⁰ Islamski, kao i kršćanski, stanovnici zabilježeni su na mnogo mjesta u pisanim dokumentima iz ove mahale.

Prvi židov u Mostaru, trgovac Mojsije Kuzim, zabilježen je 1570. godine, ali on se nakon kratkog vremena odselio u Sarajevo.⁴¹ U to vrijeme zabilježeni su i mostarski trgovci Juda, Abram, Mordaha i Piade.⁴²

Na temelju istraživanja utvrđeno je da Mostar u osmanskome razdoblju nema zasebnu čistu kršćansku mahalau, već nemuslimanski stanovnici grada, u svim razdobljima, stanuju u svim njegovim mahalama.⁴³ Iznimka je jedino kršćanska mahala Geberana⁴⁴ s početka osmanske vladavine iz koje se poslije razvila Ćejvan Ćehajina mahala te vjerojatne kršćanske mahale s kraja osmanske uprave za koje Prokopije Ćokorilo 1847. godine tvrdi da su bile negdje između dvora Ali-paše Rizvanbegovića i Carinskoga groblja, na mjestu austrijskoga konzulata.⁴⁵ Iznimka je i etnički čista romska mahala iz 16. stoljeća čije je postojanje sigurno, iako njezinu lokaciju nije bilo moguće utvrditi.⁴⁶ Mahalu Bjelušine (Ćurči-Ahmeda) ne smatramo isključivo kršćanskom zbog postojanja mesdžida i muslimanskoga groblja.

Može se zaključiti da grad Mostar tijekom osmanske uprave nije bio religijski i etnički podijeljen, već su njegove stambene jedinice, mahale, etnički iznimno heterogene. Po ovoj karakteristici Mostar, a vjerojatno i ostali gradovi u Bosni i Hercegovini, u proučavanu razdoblju odstupa od općeprihvaćena načela da su gradovi Orijenta i Balkana u vremenu dominacije Osmanlija bili etnički, nacionalno, pa čak i plemenski segregirani.

Literatura

- Aličić, A. S. (1985) *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina 1475. – 1477.*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Aličić, A. S. (2008) *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468./69. godine*, Mostar: Islamski kulturni centar Mostar.

⁴¹ Usp. Kreševljaković, 1951: 243 (citira: Tadić, 1937: 150-203, *Jevreji u Dubrovniku oko polovine XVII. stoljeća*, Sarajevo).

⁴² Usp. Ćar-Drnda, 2014: 267.

⁴³ Popisani u ovom radu iz svih citiranih dokumenata.

⁴⁴ Usp. Ćar-Drnda, 2008: 174.

⁴⁵ Usp. Ćokorilo, 1858: 92-122.

⁴⁶ Usp. Ćar-Drnda, 2008: 160 i 174. „Mahala Hajana“ s 18 obitelji i njihovim popisom iz 16. stoljeća, citira izvor „Opširni popis live Hersek“, Istanbul, Osmanski državni arhiv (Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi), br. TD 227, 170 a; Mujić, 1987: 209.

-
- Čar-Drnda, H. (2008) *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. stoljeća*, doktorska disertacija, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet.
  - Čar-Drnda, H. (2014) *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. stoljeća*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
  - Čokorilo, P. (1858) „Ljetopis Hercegovine 1831. – 1857.“, *Русскя Бецеда*, 2, str. 92-121; preuzeto iz monografije: Čokorilo, P. – Pamučina, J. – Skenderova, S. (1976), *Ljetopisi*, Sarajevo: Veselin Masleša.
  - Ćorović, V. (1933) *Mostar i njegova srpsko-pravoslavna opština*, Beograd: Izdanje Srpsko-pravoslavne opštine Mostar,
  - Hadžibegović, I. (1991) *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo: Oslobođenje Public.
  - Hasandedić, H. (2014) *Sidžil mostarskog kadije: Fragmenti iz 1765.–1769. godine (registra)*, Mostar: Štamparija Mostar.
  - Hasandedić, H. (2015) *Sidžil mostarskog kadije: 1243-1257. h. god/1828-1842. godine (registra)*, Mostar: Muzej Hercegovine Mostar.
  - Jelavić, V. (1906) „Doživljaj Francuza Poulleta na putu kroz Dubrovnik i Bosnu“, *Glasnik zemaljskog muzeja*, 47-53.
  - Miletić, K. D. (2001) *Veliki graditelj Miroslav Loose*, Mostar: Crkva na kamenu.
  - Miletić, K. D. (2005) *Mostar, Glavna ulica*, Mostar: Crkva na kamenu.
  - Moaćanin, N. (2013), „Stanovništvo bosanskog ejaleta u 18. stoljeću prema popisima glavarine“, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb: Razred za društvene znanosti, 50=516, 93-119.
  - Mujić, M. A. (1987) *Sidžil mostarskog kadije 1632. – 1634.*, Mostar: Prva književna komuna Mostar,
  - Pejanović, Đ. (1955) *Stanovništvo BiH*, Beograd: „Naučna knjiga“.
  - Petrović, L. (1937) „Prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini“, *Kalendar NAPREDAK*.
  - Stanić, R. (1981) „Groblje na Bjelušinama“, *Hercegovina*, br. 1, 171-194.
  - Stanić, R. (1983) „Nadgrobnni spomenici sa natpisima iz XVII. i XVIII. veka u groblju na Pašinovcu u Mostaru“, *Hercegovina*, br. 3, 153-197.

- Stanić, R. (2001) „Stara srpska pravoslavna groblja u Mostaru“, *Srbi u Mostaru: Rasprave i ogledi*, Beograd: Svet knjige, 313-342.

Napomena: Izvori navedeni u tablicama nisu navedeni u literaturi zbog opsežnosti i dio su radnoga materijala.

DIFFERENT ETHNIC STRUCTURE OF THE MAHALAS AS ONE OF THE BASES FOR ESTABLISHING THE URBAN STRUCTURE OF THE TOWN

Abstract

It is a common belief in profession and science that oriental towns are segregated on ethnical principles. This opinion prevails also in connection with the towns of the Balkans that were shaped in the time of Ottoman dominance in that area. From the earliest times till today in the residential zones, Mahalas, of the oriental towns we have different ethnic or religious communities, even tribal groups, living seperately.

The research presented in this paper on the example of the town of Mostar from the Ottoman period refutes this commonly accepted thesis. We suggest this be further investigated through more research accross Bosnia and Herzegovina. The thesis has been proved through the demographic indicators based on administrative registers („defter“) of the tax payers, as well as on other historical sources. The only exception is Mahala Geberana that existed for a short period of time in the first half of the 16th ct.

The results show that Mostar in the Ottoman period was not segregated on ethnic or tribal principles but homogeneous. That means that non-Muslim inhabitants lived in all Mahalas, in all times.

Keywords: *Mahala; town; ethnic structure; Ottoman period; urban structure.*